

Řekni mi, kde to bolí, a já ti řeknu, jaký jsi člověk: funkce bolesti v klasické řecké filosofii a lékařství

VOJTĚCH LINKA, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav filosofie a religionistiky, Praha, Česká republika

LINKA, V.: Tell Me Where It Hurts, and I Will Tell You What Kind of Person You Are: The Function of Pain in Classical Greek Philosophy and Medicine
FILOZOFIA, 79, 2024, No 3, pp. 262 – 276

In this article, I explore the role of pain in ancient Greek medicine and philosophy, focusing on the period from the 5th century BC to the end of the 4th century BC. I analyze how Greek physicians, perceived pain and its significance in understanding the human body, diagnosis, and treatment. Additionally, I show that this framework for comprehending pain is also present in the philosophies of Plato and Aristotle. Despite initial differences in approach, both physicians and philosophers aim to understand, incorporate, and potentially utilize pain for beneficial purposes, given its inherent connection to certain positive aspects of human life. This article not only addresses the specific issue of pain in ancient medicine and philosophy but also examines the relationship between these two domains of human knowledge and practice.

Keywords: Plato – Aristotle – Hippocratic Corpus – pain

I. Úvod

Byť je možné reflexi bolesti nalézt v Homérových básních či v řeckých tragédiích, je to až páté a čtvrté století př. n. l., kdy se naplno rozvine lékařství a filosofie. V těchto oblastech lidské teorie a praxe se bolest stane významným tématem.¹ Lékař, který v pátém století nejen přistupuje k lůžku pacienta, aby ho léčil, ale také si píše o léčbě poznámky, odborná pojednání či rétorické promluvy, nemůže

---

¹ Ohledně bolesti u Homéra viz Holmes (2007). K bolesti v tragédiích viz Rey (1995, 14), Allan (2014), Budelmann (2014), Pleniceanu (2018, 6 – 23). Ohledně bolesti v Hippokratovských spisech viz King (1998), Horden (1999), Villard (2006), Scullin (2012), Linka – Kaše (2021), Linka (2023, 51 – 89). Ohledně bolesti u Platóna a Aristotela viz zejména Evans (2007), Erginel (2011, 2019) Cheng (2015, 2018), Linka (2020, 2023, 90 – 175), Linka – Kaše (2023).

obejít otázku bolesti, jejího vzniku, její role při diagnóze a terapii. Píšící lékař v pátém a čtvrtém století vnímá potřebu se s bolestí intelektuálně i prakticky vyrovnat. I filosof se střetává s bolestí. Nemusí sice léčit bolestivou ránu či nemoc, otázce po původu, průběhu a smyslu bolesti ale neunikne. Dokonce rozšíří její záběr, když vezme v úvahu nejen bolest těla, ale i bolest duše či celé obce.

Lékařská pojetí bolesti z *Corpus Hippocraticum* představují pozadí, na něž promítnu přemýšlení o bolesti, které nabízí Platón a Aristotelés. Ukážu, že jak lékař, tak filosof jsou konfrontováni s otázkou bolesti, a byť se publikum, pro které přemýšlí a píše, liší, jsou zde tři společné momenty, které se v jejich úvahách promítají: 1.) Bolest je potřeba pochopit. Bolest vyvolává otázky, zejména po začlenění do celku smysluplného světa a roli v životě člověka. 2.) Bolest je znak: každá bolest něco znamená, zranění na těle, zranění na duši, disharmonii; bolest pomáhá v diagnóze jak těla, tak duše. 3.) Bolest léčí: některé procedury, ať už lékařské (operace, cvičení, dieta) nebo filosofické (výchova, tresty) nutně bolí. Bolest nebo alespoň něco bolestivého tedy může mít pozitivní význam pro život toho, kdo ji zažívá. Některé dobré věci mohou nastat dokonce pouze skrze bolest.

II. Funkce bolesti v lékařských textech *Corpus Hippocraticum*

Minimálně od poloviny pátého století př. n. l. začínají vznikat texty psané v iónském dialektu klasické řečtiny, které se zabývají lékařskými tématy. Současnému čtenáři jsou známy především díky tzv. *Corpus Hippocraticum* (CH), souboru asi šedesáti textů, z nich většina vznikla v období od poloviny pátého do konce čtvrtého století př. n. l.² Navzdory spojení s Hippokratovým jménem není možné u žádného textu souboru říci, že ho bájný otec lékařství napsal. Naopak je možné s jistotou tvrdit, že texty byly psané různými autory, v různé době, pro různé účely.³ V tomto článku bude *Corpus Hippocraticum* představovat studovaný lékařský materiál a zastupovat lékařské myšlení pátého a čtvrtého století.⁴

To, že je bolest pro lékaře podstatné téma, se na první pohled ukazuje už v tom, že je vztah k bolesti zmíněn v definici lékařova povolání: „To je úkolem lékařství: zbavovat utrpení a bolesti (τὸ λυπέον ἀπαλλάσσειν) a uzdravovat

² K tomu viz zejména přehledovou knihu E. Craikové (2015) a J. Jouanny (1999). Viz také úvodní studii v Hippokratés (2012, 15 – 145).

³ Viz Van der Eijk (2008, 2015).

⁴ Jedná se samozřejmě o zjednodušení; pro argument tohoto článku není ovšem specifická povaha lékařské literatury klasického období rozhodující. K tomu viz Van der Eijk (2015).

tím, že odstraníme příčiny strádání (καὶ ὑφ' οὗ πονεῖ).“⁵ Při hlubším studiu lékařských textů vystávají tři základní kontexty, ve kterých jejich autoři o bolesti píší, z nichž alespoň jeden je přítomný ve většině textů hippokratovského souboru: jedná se o kontext diagnostický, explikativní a dietetický. Diagnostický rozměr bolesti se ukazuje zejména v techničtějším a praktičtějším textech souboru, kde autoři popisují jednotlivé případy nemocných pacientů, průběh jejich nemoci a vývoj a výsledky léčby. Explikativní rozměr bolesti se ukazuje v pasážích, kde autoři vysvětlují obecnější fenomény spojené s lékařstvím, jako je například vznik nemoci a vztah mezi stavbou těla a zdravím. Dietetický rozměr bolesti přichází ke slovu v textech zabývajících se vztahem mezi životosprávou a nemocí/zdravím, a obzvláště tam, kde se řeší potenciálně bolestivé cvičení vedoucí k znovuzískání zdraví.

Diagnostický rozměr bolesti je dobře viditelný například ve spise *Epidemie*, ve kterém autoři představují mimo jiné množství „případových studií“ různých pacientů žijících v rozdílných *konstitucích* (konstituce spočívají v typu podnebí, ročním období, vanutí větru, druhu deště atp.).⁶ Průběh nemoci je ovlivněn danou konstitucí a autoři *Epidemií* podrobně popisují, jak se nemoc u jednotlivých pacientů vyvíjí.⁷ Na mnoha místech v *Epidemiích* můžeme nalézt řadu popisů, kde se bolest váže na konkrétní část těla⁸ nebo je jako bolestivý charakterizován celkový stav pacienta.⁹ Bolest zároveň determinuje ostatní symptomy, jako je horečka, kašel, křeče nebo zácpa, které jsou popsány jako bolestivé.¹⁰ Relevance bolesti jako diagnostického znaku se ukazuje také v tom, že autoři upřesňují, jakou kvalitu bolest v určitém místě má, zejména zda se jedná o silnou (ισχυρή), ostrou (οξεῖη) či strašnou (δεινὴ) bolest.¹¹ Ve chvíli, kdy lékař díky pacientově popisu bolesti určí, o jaký problém se jedná (diagnóza), může přistoupit k úvaze o budoucím vývoji (prognóza) a – je-li to možné – také k léčbě (terapie).

---

⁵ *Vict.* 1.15 (6.490 L = 136.27 – 28 Joly – Byl), překl. H. Bartoš ([Hippokratés]2012, 465), upraveno. Viz také *Flat.* 1 (6.90 – 92 L = 102.1 – 103.4 Jouanna), *De arte* 3 (6.4 L = 226.12 – 16 Jouanna). U citací z *Corpus Hippocraticum* uvádím vždy odkaz do klasické Littrého edice (L) a poté odkaz do moderní edice (Jouanna, Joly – Byl...). Je-li k dispozici i český text a komentář, uvádím také jméno překladatele.

⁶ K obecné charakteristice *Epidemií* viz Craik (2015, 88 – 91), Černá ([Hippokratés] 2018, 443 – 461).

⁷ *Epid.* 1.2.6 (2.636 – 638 L = 19.1 – 20.2 Jouanna).

⁸ Viz například *Epid.* 1.3.13(12) (2.712 L = 59.4 Jouanna), *Epid.* 1.3.13(11) (2.708 L; 56.12 – 13 Jouanna), 1.3.13(11) (2.710 L = 57.6 Jouanna).

⁹ *Epid.* 1.3.13(1) (2.682 L = 39.5 Jouanna), 1.3.13(8) (2.704 L = 53.3 Jouanna), 1.3.13(8) (2.704 L = 53.5 Jouanna), 1.3.13(10) (2.706 L = 55.2 Jouanna), *Epid.* 3.2.5 (3.48 L = 70.7 Jouanna).

¹⁰ *Epid.* 1.2.4 (2.6118 L = 10.1 Jouanna), 1.1.2.4 (2.620; 11.1 Jouanna), 1.1.2.4 (2.632 L = 16.14 Jouanna).

¹¹ *Epid.* 1.3.13(14) (2.716 L = 61.1 – 3 Jouanna), *Epid.* 5. 1.31 (5.228 L = 18.11 Jouanna), *Epid.* 5. 1.61 (5.240 L = 27.10 Jouanna).

Bolest tak funguje jako významný, nejčastěji zastoupený znak, který je pro lékaře v mnoha situacích nezbytnou podmínkou pro přesnou diagnózu a prognózu, a tedy i úspěšnou terapii.¹² Diagnostická role bolesti se neomezuje pouze na *Epidemie*, najdeme ji napříč celým korpusem.¹³

Explikativní rozměr bolesti se ukazuje zejména v teoretičtějších spisech *CH*, jejichž autorům jde o víc než jen o to zaznamenat přesný průběh nemoci u jednotlivých pacientů. V textech jako jsou například *O starém lékařství*, *O přirozenosti člověka* nebo *O životosprávě* se setkáme s propracovanými teoriemi zdraví a nemoci, stavby lidského těla, vztahů mezi člověkem a jeho okolním prostředím, které si nezádají s teoriemi presokratických filosofů (vůči kterým se také explicitně či implicitně vymezují či z nich vycházejí).¹⁴ Je-li bolest známkou nějaké patologie, jak jsme viděli výše, teoretičtěji orientovaný lékařský autor se musí ptát po přesném mechanismu tohoto vztahu. Tak tomu je například v následujícím úryvku ze spisu *O přirozenosti člověka*:

Lidské tělo v sobě obsahuje krev, hlen a žlutou a černou žluč; ty představují přirozenost těla i příčinu toho, že člověk zakouší bolest nebo se těší zdraví (ἀλγεῖ καὶ ὑγιαίνει).¹⁵

Podle autora tohoto textu v sobě tělo obsahuje čtyři šťávy, jež je nutné udržovat v řádném poměru a vyvážené směsi, má-li člověk zůstat zdravý. Nedostatek, nadbytek či odloučení jedné šťávy vede k vychýlení poměru, a tedy k nemoci (νόσος) a bolesti (ἄλγος, ὀδύνη, πόνος). Cítíme-li bolest na určitém místě v těle, je tomu tak proto, že v onom místě došlo k úbytku, přebytku nebo izolaci určité šťávy. Podobné konceptuální schéma se nachází i v některých dalších hippokratovských textech. Například ve spise *O starém lékařství* autor nepromyslí se čtyřmi šťávami, ale s množstvím konstitutivních prvků, ze kterých je lidské tělo složeno.¹⁶ Vysvětlení vzniku bolesti se tedy zakládá na určitém chápání stavby lidského těla. Lékařští autoři zde vstupují do širší presokratické diskuse

---

¹² K tomu viz Rey (1995, 18 – 19). K roli symptomů v kontextu Hippokratovského lékařství viz zejména významnou knihu B. Holmes (2010). Viz také Perilli (2018), Van der Eijk (2008, 395).

¹³ Úplný výčet pasáží lze nalézt v Linka (2023, 51 – 89).

¹⁴ Viz zejména *Nat. Hom.* a *Med. Vet.* kde jsou dokonce zmíněni jménem Empedoklés a Melissos. *Med. Vet.* 20 (1. 662 L = 146.4 Jouanna), *Nat. Hom.* 1 (6.34 L = 166.11 Jouanna).

¹⁵ *Nat. Hom.* 4 (6.40 L = 172.13 – 15 Jouanna), překl. S. Fischerová ([Hippokratés]2018) 121 – 122), upraveno.

¹⁶ *Med. Vet.* 14 (1.602 L = 136.10–16 Jouanna).

o povaze světa a lidského těla, která vnímají jako složené z určitých konstitutivních složek.¹⁷ Právě to, že je lidské tělo složené z různých konstitutivních složek či prvků, umožňuje vysvětlit bolest jako projev nesouladu mezi nimi a zároveň skrze bolest zpětně odkazovat na onen nesoulad. Představa zdraví jakožto souladu, symetrie či vyvážené směsi není zdaleka přítomná jen v těchto dvou citovaných spisech, ale najdeme ji jak na jiných místech *CH*, tak i u dalších řeckých autorů té doby.¹⁸

Explikativní využití bolesti se ukazuje v pasážích, kde se lékařští autoři snaží svým čtenářům a posluchačům vyložit určitou obecnou teorii zdraví a nemoci. Zatímco ony konstitutivní prvky, z nichž se tělo skládá, není vždy snadné ukázat, s bolestí má každý určitou zkušenost a její začlenění do vysvětlení zdraví a nemoci může celému argumentu přidat na důvěryhodnosti a přesvědčivosti. Zároveň bolest samotná si žádá vysvětlení, a právě rámec, ve kterém se lékaři pohybují, toto vysvětlení umožňuje. Byť se mohou mezi sebou různí autoři lišit v otázce, jaká je přesná povaha konstitutivních složek lidského těla, to, že bolest a nemoc vzniká narušením jejich směsi, spolu sdílí.

Skladba lidského těla hraje významnou roli také v třetím kontextu, ve kterém se v rámci *CH* o bolesti mluví, a to v kontextu dietetiky či životosprávy. Dietetické lékařství staví na tom, že pro zachování a obnovu zdraví je třeba zabývat se především správnou životosprávou, která spočívá v rovnováze mezi přijímáním potravy a vydáváním energie při cvičení či práci.¹⁹ Faktory jako podnebí, obsah a kvalita stravy, povaha denních aktivit, spánek atp. ovlivňují podstatným způsobem zdraví člověka a stávají se výsostnou oblastí lékařské praxe. Bolest zde vstupuje do hry, poněvadž řecké slovo *ponos* (πόνος), které se pro cvičení a tělesnou námahu nejčastěji používá, může znamenat také bolest.²⁰ Je tedy třeba se ptát, jaká je role bolesti v dietetické praxi. Podle spisu *O životosprávě*, který představuje nejdelší a nejpropracovanější dietetický spis, který se nám zachoval, spočívá zdraví ve vyváženém poměru cvičení (πόνοι) a pokrmu (σίτος).²¹ Je-li životospráva nevyvážená, vzniká bolest a nemoc, a ty je

---

¹⁷ Viz pasáž z *Melissa*, DK B7. K tomu viz Harriman (2018, 172 – 177) a Fischerová ([Hippokratés] 2018, 11 – 71, 140 – 143).

¹⁸ *Loc. Hom.* 42 (6.334 – 336 L = 77 – 80 Craik); *Vict.* 1.2 (6.470 L = 124.2 – 20 Joly – Byl; Cf. *Morb.* 4.45 (7.572 L = 100.8 – 9 Joly); *Med. Vet.* 16 (1.606 – 608 L = 136.10 – 16 Jouanna = 92.10 – 16 Schiefsky); *Gen.* 3 (7.475 L = 46 Joly).

¹⁹ K tomu viz například Bartoš ([Hippokratés]2012, 420 – 425), (2015).

²⁰ Tento rys slova πόνος hrál významnou roli v helénistických teoriích bolesti. Viz Prost (2004), zejm. s. 20.

²¹ Následující shrnutí je parafrází pasáže *Vict.* 1.2 (6.470 L = 124.2 – 20 Joly – Byl = Bartoš 458 – 459).

pak potřeba řešit změnou životosprávy. Oblast životosprávy ovšem nezahrnuje pouze pokrmy a gymnastická cvičení, ale také tělesnou a mentální aktivitu obecně, včetně koupelí, masáží, hlasových cvičení a myšlení.²² V namáhavějších činnostech, jako jsou tělesná cvičení nebo těžká práce, mohou vznikat bolesti z únavy a vyčerpání (κόποι), pokud není daný jedinec na námahu zvyklý nebo pokud určitou část těla zatěžuje příliš.²³ Přílišná námaha vede k extrémnímu zahřátí těla, což má za následek příliš rychlé rozpuštění vlhkosti, která se v těle usazuje po přijetí potravy.²⁴ Nadměrná nebo nepřirozená cvičení (πόνου) vedou k bolestem (κόποι),²⁵ které je potřeba léčit odpočinkem, koupelemi, procházkami či lehkými gymnastickými cvičeními.²⁶

Autor spisu *O životosprávě* zdůrazňuje, že mírná cvičení, jichž se v terapii používá, bolest nezpůsobují.²⁷ Je nicméně snadné si představit, že pro některé pacienty je i mírné cvičení bolestivé, například proto, že na ně nejsou zvyklí, nebo protože trpí jiným neduhem, vyčerpáním atp. Bolestivý aspekt slova *ponos* je tak alespoň potenciálně přítomný tam, kde je toto slovo použito ve smyslu cvičení. Cvičení jsou tak pro některé pacienty v určitých situacích spojena s bolestí, která se tak stává nutnou podmínkou obnovení tělesné rovnováhy a znovunabytí zdraví. V ideálním případě je člověk v takovém stavu, že jsou pro něj cvičení bezbolestná, pacient je ale z podstaty věci mimo tento ideální stav, do kterého se pomocí cvičení snaží navrátit. I kdybychom vzali v potaz zdravého člověka, který cvičí pro udržení tělesné kondice, cvičení pro něj může být namáhavé či únavné. Po návratu z denního pochodu člověka bolí nohy, třebaže tato bolest má zcela jinou hodnotu, než když ho nohy bolí kvůli artróze. I u mírných a nebolestivých cvičení tedy člověk podstupuje něco namáhavého, únavného a potenciálně bolestivého za účelem pozitivního výsledku. Samozřejmě stále platí, že lékař se má snažit pacienta léčit a tlumit jeho bolest. Zároveň ale dietetický rozměr ukazuje na to, že bolest je s lidským životem nutně spojena a že některé pozitivní aspekty života bez ní nemohou nastat. Oproti bolesti, kterou člověk podstupuje v průběhu chirurgické operace, a kterou můžeme charakterizovat jako nutné zlo vedoucí k uzdravení, bolestivé aspekty některých dietetických praktik nemusí nutně souviset s předchozí patologií, ale prostě odrážejí fakt, že život v těle s sebou únavu, vyčerpání a bolest

---

²² *Vict.* 2.61 – 65.

²³ *Vict.* 2.66 (6.582 L = 188.12 – 18 Joly – Byl).

²⁴ *Vict.* 2.66 (6.582 – 584 L = 188.18 – 19 Joly – Byl). Viz také *Morb.* 4. 45 (7.572 L = 100.8 – 9 Joly).

²⁵ *Vict.* 2.66 (6.584 – 586 L = 190.5 – 96 Joly – Byl), *Vict.* 2.66 (6.586 L = 190.14 – 17 Joly – Byl).

²⁶ *Vict.* 2.66 (6.584 L = 188.31 – 190.9 Joly – Byl).

²⁷ *Vict.* 2.66 (6.586 L = 190.14 – 15 Joly – Byl).

nutně nese. Lékař může ovlivňovat míru těchto věcí, nemůže je ale zcela eliminovat. Nabízí se tedy cesta integrace bolesti, kdy lékař poskytuje vysvětlení toho, proč a jak bolest vzniká, bolest, která je nepřírozená (spojená s patologií), tlumí, a bolest, která je přirozená, modifikuje a využívá v pozitivním účelům. Diagnostickou, explikativní a dietetickou roli bolesti, kterou jsem se pokusil představit v této části článku, je možné najít v Platónově a Aristotelově filosofii. V následujících odstavcích se pokusím tuto přítomnost vykázat.

III. Funkce bolesti v Platónově a Aristotelově filosofii

A. Platón

Třebaže jméno Hippokrata je u Platóna a Aristotela zmíněno pouze na dvou místech,²⁸ spisy obou filosofů jsou prodchnuty lékařskými tématy, metaforami a příklady, a vliv zejména dietetického lékařství je jasně vidět v mnoha oblastech filosofického výzkumu, jako je například vztah člověka a jeho okolí, původ nemoci a zdraví či podobnost mezi rolí lékaře a zákonodárce atp.²⁹ Ve výzkumu vztahů mezi lékařstvím a filosofií považuji za plodnější zaměřit se na strukturální podobnosti a inspirace, spíše než na snahy dokázat, že filosofové četli ten či onen lékařský spis.³⁰ V následujícím se pokusím ukázat, že prostor, který ve vztahu k bolesti otevřeli lékaři, filosofové využili pro vlastní uchopení a využití bolesti v kontextu zejména filosofické etiky.

Platónův vztah ke slasti a bolesti a role, kterou jim ve své filosofii přikládá, se napříč dialogy proměňuje a vyvíjí. Zatímco například v dialogu *Faidón* zdůrazňuje negativní vliv slasti, bolesti a s nimi spojenými žádostmi na život spočívající ve filosofické kontemplaci,³¹ v pozdních dialozích akcentuje spíše nutnou spojitost mezi tělesností a prožíváním slasti a bolesti a z ní vyplývající potřebu se s bolestí a slastí nějak pozitivně vyrovnat.³² Konstantním rysem je časté zdůrazňování toho, že slast a bolest jsou spojeny či smíšeny.³³ Je-li slast, nebo alespoň určité typy slastí, nutně smíšena s bolestí,³⁴ těžko ji lze ztotožňovat

---

²⁸ Platón (*Phdr.* 270c), Aristotelés (*Pol.* 7.4, 1326a10 – 16).

²⁹ K tomu viz například Bartoš (2021), Baker (2021), Levin (2014).

³⁰ K tomu viz například Edelstein (1967).

³¹ Viz zejména *Phd.* 83b5 – 84b8.

³² Přírozenost slasti a bolesti je shrnuta například v *Leg.* 5. 732e4 – 733a4.

³³ Viz například *Phd.* 60b1 – c7, *Gorg.* 496e4 – 497a6, *Resp.* 9. 586b7 – c5, *Phlb.* 35e9 – 36a12, 46c6 – d2, 47d5 – 48a10, 64d9 – e3, *Symp.* 188a4 – b3, *Ti.* 82a1 – 4, *Leg.* 5. 732d8 – 734e2. Pro diskusi o směsích slasti a bolesti u Platóna viz například Erginel (2006, 2019).

³⁴ Nutná spojitost mezi slastí a bolestí je zdůrazněna například v *Phd.* 60b3 – c7. K tomu viz Betegh (2009, 78 – 80). Viz také *Gorg.* 496e4 – 497a6.

s dobrem;³⁵ bolestivý aspekt slasti tak často hraje roli v anti-hedonistické argumentaci, tedy tam, kde se Platón snaží ukázat, že slast a dobro nelze ztotožňovat.³⁶ Právě v pasážích, kde se Platón zabývá slastí, se také dozvídáme, co to bolest je. Zůstaneme-li na rovině tělesných slastí a bolestí, bolest je popsána jako pohyb od přirozeného stavu, přičemž tento přirozený stav byl rozrušen zraněním, nemocí, nedostatkem jídla atp., zatímco slast je pohybem návratu k tomuto přirozenému stavu.³⁷ Je-li slast pohybem k přirozenému stavu, nikoli jím samotným, není tedy možné ji ztotožnit s dobrem. Bolest je tak u Platóna znakem, který v nejobecnějším významu odkazuje k rozrušení přirozeného stavu, jak na rovině těla, tak na rovině duše.³⁸

Bolest ovšem má svou sémiotickou roli nejen v oblasti tělesného a duševního zdraví, nýbrž také – a možná pro Platóna především – v mravním rozměru života: „Když lidé uvažují o zákonech, bezmála všechna úvaha se týká slastí a bolestí jak v obcích, tak v mravech jednotlivých lidí“ (πάσά ἐστιν ἡ σκέρψις περὶ τε τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς λύπας ἔν τε πόλεσιν καὶ ἐν ἰδίους ἡθροσιν).³⁹

To, jakým způsobem se člověk staví k slasti a bolesti, ukazuje, jaký má charakter. Jak v *Ústavě*, tak v *Zákonech* Platón přisuzuje významné místo statečnosti v životě občana, a právě statečnost se zakládá na správném vztahu k bolesti.⁴⁰ Ukazuje-li se na bolesti charakter člověka, není možné každou bolest vnímat pouze negativně jako něco, čemu bychom se měli za každou cenu vyhnout. Správná výchova, tak jak ji Platón představuje zejména v *Zákonech*, by naopak měla vést k tomu, aby občané dokázali rozpoznat, jakým bolestem se vyhnout a jakým naopak ne. Vůči těm, se kterými je třeba se konfrontovat, by pak měli zaujmout odvážný a vytrvalý postoj.⁴¹ Zapojení rozumu do kultivace slastí a bolestí umožňuje člověku přisoudit oběma těmto pocitům takové místo, které jim náleží. Ne každou slast je dobré následovat, ne každé bolesti je dobré se vyhýbat. Platón si je samozřejmě vědom, že lidé přirozeně touží po slasti, a také že ne všechny slasti jsou nutně spojené s bolestí. Nevyhnutelnost bolestí spojených s lidskou tělesností (nemoc, zranění) a životem v obci (nutnost namáhavého tělesného cvičení, boj při obraně obce) neumožňuje bolest zcela ignorovat

³⁵ Nemožnost slučovat slast a dobro je jasně vyjádřena například v *Gorg.* 496e4 – 497a6.

³⁶ Ohledně Platónova vztahu k hedonismu viz také Gosling – Taylor (1982, 65 – 76).

³⁷ Shrnutí této pozice je například v *Phlb.* 32a6 – b4.

³⁸ *Ti.* 86e3 – 87a7. Viz také *Ti.* 64c7 – d3, *Phlb.* 32a6 – b4. Platóna cituji podle překladů Františka Novotného; místo slova strážení používám slovo bolest.

³⁹ *Leg.* 1. 636d4 – 8.

⁴⁰ *Resp.* 6. 502e2 – 503a2. Viz také *Resp.* 4. 429e7 – 430b5, 4. 429c5 – d2, *Lach.* 191d3 – e7, *Lach.* 192b5 – 8, *Gorg.* 507b4 – 7, *Leg.* 1. 633c8 – d5.

⁴¹ *Leg.* 2. 653a5 – c4, překlad mírně upraven. Cf. *Leg.* 2. 659c8 – 660a8.

a vyčlenit ze smysluplného života. Ba dokonce by bez bolesti nebylo možné plně rozvinout určité aspekty správného mravního jednání: těžko lze být statečný bez namáhavé přípravy a alespoň potenciálně bolestivé konfrontace s nebezpečím. Bolest, stejně tak jako slast, je tedy třeba do lidského života integrovat, a zde se ukazuje role filosofie, neboť právě filosof by měl své čtenáře či posluchače provést spleťtým labyrintem toho, jaké slasti následovat, jaké bolesti vydržet a jaké směsi slasti a bolesti jsou pro život žádoucí.⁴²

Byť Platón věnuje bolesti pozornost především v kontextu etických otázek, ať už se jedná o vztah slasti a dobra, či výchovy k ctnostnému jednání, je možné vidět strukturální podobnosti s výkladem o bolesti u hippokratovských autorů. I u Platóna je bolest cenným diagnostickým znakem jak v oblasti tělesného, tak duševního a morálního zdraví. Zároveň má bolest svou vysvětlující roli v kontextu teorií emocionálního a mravního vývoje, povahy lidské tělesnosti a vztahu mezi tělem a duší. A konečně bolest má svůj pozitivní, dieteticko-terapeutický rozměr v tom, že právě ve vztahu k ní se osvědčuje dobrý charakter člověka jak v rovině mravního jednání, tak v rovině náležitého používání rozumu ve vztahu k žádostem. Ve sféře dobrého lidského jednání, ve sféře etiky, se tedy ukazuje strukturální podobnost mezi způsobem, jakým se s otázkou bolesti vyrovnávali lékaři, tím, jak se s ní vyrovnával Platón.

B. Aristotelés

Mnohovrstevnatost Aristotelových spisů se odráží v množství různých perspektiv, skrze které na bolest nahlíží. Třebaže jí stejně jako Platón věnuje nejvíce pozornosti v rámci etiky, najdeme i mnoho pasáží bolesti věnovaných v jiných žánrech jeho díla. V biologických textech hraje bolest roli v rámci popisu vývoje a fyziologie jak lidí, tak zvířat. Aristotelés si všímá bolestí spojených s určitými stádii lidského života, jako jsou například bolesti spojené s růstem moudrých zubů, menstruací či porodem,⁴³ a stejně jako v textech probíraných výše bolest představuje znak buď určité patologie, nebo procesu, který je sice přirozený, ale bolestivý (menstruace, porod).⁴⁴ Zároveň bolest slouží Aristotelovi při vysvětlení chování některých živočichů⁴⁵: je přirozené, že o to, co, nám přináší slast, usilujeme, kdežto od toho,

---

⁴² *Leg.* 5. 733a9 – 734a9. Možná inspirace tohoto poměrování je vidět v práci lékaře, který musí předepsat vyváženou a přiměřenou životosprávu, a je diskutována v Jorgenson (2018, 113 – 118).

⁴³ Zuby: *Hist. an.* 2.4, 501b24 – 29, menstruace: *Gen. an.* 4.4, 773a15 – 18, porod: *Hist. an.* 4.6, 775a27 – b2, 7.9, 586b27 – 587a5.

⁴⁴ Pro bolest spojenou s patologií viz například *Hist. an.* 1.17, 495b14 – 19, 2.1, 499a29 – 30, 3.4, 514b3, 3.9, 672a33 – 36, 5.31, 557a10, 7.1, 581a27 – 31.

⁴⁵ *Hist. an.* 4.8, 535a6 – 12, 9.1, 609b21 – 27, *Gen. an.* 3.2, 752a34. Viz také Cheng (2018, 12).

co nám způsobují bolest, utíkáme.⁴⁶ A tak například v pasáži z *Historia animalium*, je chování psa, který hledá určitou rostlinu, možné vysvětlit tak, že právě tato rostlina mu přináší úlevu od bolesti.⁴⁷ Pojednání o slasti a bolesti v biologických textech Aristotelovi umožňuje popsat fungování našich žádostí, smyslového vnímání či pohybu.⁴⁸

Přístupy k bolesti v rámci biologických spisů se svou formou a obsahem významně podobají tomu, jakou roli bolest hraje v lékařských textech. Bolest umožňuje filosofovi zabývajícímu se přírodou odhalit určité skryté procesy v lidském či zvířecím těle a duši, má tedy svůj explikativní a diagnostický rozměr. Ten ovšem u Aristotela není omezen na tělesné procesy, ale promítá se i do specificky lidských oblastí. To je nejlépe vidět ve druhém žánru, ve kterém bolest hraje významnou roli, a sice v rétorice. Ve stejnojmenném spise si Aristotelés všímá toho, že řečník musí umět rozpoznat lidské emoce a pracovat s nimi, neboť právě ony hrají významnou roli ať už v soudním rozhodování, hlasování na sněmu nebo přijetí epideiktické řeči posluchači.⁴⁹ A emoce jako strach, hněv, smutek či stud jsou vždy určitým druhem bolesti.⁵⁰ Právě rozbor těchto emocí je nezbytný pro dobrou rétorickou praxi. Zároveň se zde ukazuje rys bolesti, který jsme viděli už u Platóna, a sice podstatné spojení mezi slastí a bolestí.⁵¹ Pokud prožívám hněv – a tedy bolest – z toho, že mi bylo ukřivděno, začne se do mého emocionálního prožitku vkrádat touha po pomstě, jejíž plánování mi přináší slast.⁵² Třebaže se Aristotelés vyhýbá tomu, aby popsal vztah slasti a bolesti jako směs,⁵³ jejich úzké spojení mu umožňuje přesněji popsat bohatství emocionálního života posluchačů, ke kterým se řečník obrací.

Největší roli ovšem bolest hraje v oblasti etiky. *Etikou Nikomachovou* se jako červená nit táhne myšlenka, že slast a bolest by měly být v centru pozornosti politického filosofa, neboť zcela zásadně ovlivňují lidské jednání: „Každý, kdo se filosoficky zabývá politikou, musí se také zamyslet nad slastí a bolestí (περὶ δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης θεωρῆσαι τοῦ τῆν πολιτικῆν

⁴⁶ K tomu například *Eth. Nic.* 3.12, 1119a21 – 25, 7.13, 1153b1 – 3.

⁴⁷ *Hist. an.* 6.20, 574b28 – 29, 6.21, 575b3.

⁴⁸ K tomu viz zejména Corcilius (2008).

⁴⁹ K tomu viz *Rh.* 1.1, 1354b4 – 11.

⁵⁰ K emocím a jejich vztahu ke slasti a bolesti obecně viz *Rh.* 2.1, 1378a19 – 21. K emocím jakožto druhům bolesti viz například *Rh.* 2.5, 1382a20 – 32.

⁵¹ Viz například *Rh.* 1.11, 1370b24 – 28.

⁵² Viz *Rh.* 1.11, 1370b28 – 32, viz také *Rh.* 2.2, 1378b1 – 8.

⁵³ Viz *Eth. Nic.* 9.4, 1166b18 – 24.

φιλοσοφοῦντος).“⁵⁴ Stejně jako Platón, i Aristotelés pracuje s tím, že ne každou slast je dobré následovat, a ne každé bolesti je dobře se vyhýbat.⁵⁵ Znakem vyspělého mravního charakteru je právě to, že se člověk nevyhýbá věcem, které jsou sice bolestivé, ale ctnostné.⁵⁶ Aristotelés jde ovšem o krok dále a ukazuje, že dobrý charakter se neprojevuje jen tím, že dokáže odolat určitým slastem a vzdorovat určitým bolestem, ale že *cítí* slast a bolest z náležitých věcí.⁵⁷ Znakem ctnosti štědrosti není to, že se přemůžeme, když máme někomu přispět, nýbrž to, že to děláme s radostí. Stejně tak uměřený či statečný člověk nemusí přemáhat sám sebe, naopak: jeho dobrý charakter se ukazuje právě v tom, že mu ctnostné jednání přináší slast.⁵⁸ Samozřejmě jsou některé ctnosti, k jejichž výkonu zakoušení bolesti neodmyslitelně patří: odvaha prokázaná v boji s sebou může nést bolest, stejně jako sdílení útrap s přítelem.⁵⁹ V těchto situacích se ovšem dobrý charakter osvědčuje v tom, že ho bolest neodradí od správného jednání.

V Aristotelově etice se naplno ukazuje potřeba vyrovnat se s bolestí. Je si vědom toho, že podle obecného přesvědčení je bolest něco špatného, čemu se vyhýbáme.⁶⁰ Bolest skutečně má negativní vliv na náš život, neboť maří činnosti, které vykonáváme, a dokonce může poškozovat naši přirozenost.⁶¹ Zároveň je ale bolest přirozeným rysem našeho psychofyzického života, který má svou pozitivní funkci. Na rovině smyslové duše slouží jako varovný signál hrozícího nebezpečí a poškození těla. Na rovině morálního jednání může bolest sloužit jako indikátor nedokonalého charakteru a zároveň její využití ve výchově pomáhá k utvoření charakteru dokonalého. Bolest, je-li správně uchopena, umožňuje filosofovi nejen vysvětlit to, co se živočichu či člověku na rovině tělesné a duševní děje, ale může také vést k rozvoji jeho charakteru. Právě v tomto se u Aristotela ukazuje diagnostická, explikativní a dieteticko-praktická role bolesti.

---

⁵⁴ *Eth. Nic.* 7.11, 1152b1 – 2, překl. M. Havrda, J. Rytíř (nepublikovaný překlad). Viz také *Eth. Nic.* 2.3, 1105a3 – 16.

⁵⁵ *Eth. Nic.* 4.1, 1121a3 – 4.

⁵⁶ Viz *Eth. Nic.* 2.3, 1104b3 – 16, *Eth. Nic.* 3.11, 1118b18 – 1119a5.

⁵⁷ *Eth. Nic.* 2.3, 1104b3 – 8.

⁵⁸ *Eth. Nic.* 3.11, 1119a13 – 18, *Eth. Nic.* 3.9, 1117a32 – 35.

⁵⁹ Pro sdílení bolesti s přáteli viz *Eth. Nic.* 9.11, 1171b4 – 12.

⁶⁰ Viz *Eth. Nic.* 7.13, 1153b1 – 3.

⁶¹ *Eth. Nic.* 10.5, 1175b16 – 24. K poškozování přirozenosti bolestí viz *Eth. Nic.* 3.12, 1119a21 – 25.

IV. Závěr

I přes různost perspektiv, kterými se lékaři a filosofové k bolesti vztahují, je možné vyzorovat určitý společný rámec, který spočívá ve snaze integrovat bolest do širší teorie a praxe dané disciplíny. Bolest pak může plnit diagnostickou, explikativní či dieteticko-praktickou roli. Díky bolesti se lékař či filosof mohou dozvědět něco, co je smyslem normálně nepřístupné, ať už se jedná o stav těla, duše či charakteru. Zároveň je možné bolest využít při výkladu skladby lidského těla, jeho funkce, popisu nemoci, ale také při rozboru lidských emocí, povahy mravního jednání či vztahů mezi občany. A konečně je možné bolest také využít v praxi, a to buď tak, že některé prospěšné úkony, jako například operace či cvičení s sebou bolest nutně nesou, anebo tak, že díky formování správného poměru k bolesti dochází k rozvoji a kultivaci mravního charakteru.

Na příkladech textů hippokratovských lékařů, Platóna a Aristotela, jsem se pokusil ukázat, že takový rámec existuje. Dokazovat, že Platón a Aristotelés četli určité lékařské texty, je velmi problematické. I na základě tohoto článku lze ale říci, že zde je silná podobnost mezi způsobem, jakým filosofové a lékaři k bolesti přistupovali, a tedy i možná inspirace. Pokud zároveň vezmeme v potaz, že významná část hippokratovských textů byla již v Platónově a Aristotelově době k dispozici, lze právě ve způsobu, jakým filosofové rámovali problém bolesti, vidět nepřímý důkaz toho, že se lékařským myšlením inspirovali, a to zejména v oblasti etiky.

Literatura

- ALLAN, W. (2014): The Body in Mind: Medical Imagery in Sophocles. *Hermes*, 142, 259 – 278.
- ARISTOTLE (1964 – 1969): *Les histoires des animaux*. Paris: Les Belles Lettres. (*Hist. an.*)
- ARISTOTLE (1956): *Aristotelis de generatione animalium*. Oxford: Clarendon Press. (*Gen. an.*)
- ARISTOTLE (1957): *Aristotelis politica*. Oxford: Clarendon Press. (*Pol.*)
- ARISTOTLE (1959): *Aristotelis ars rhetorica*. Oxford: Clarendon Press. (*Rh.*)
- ARISTOTLE (1961): *De anima*. Oxford: Clarendon Press. (*De an.*)
- ARISTOTLE (1984): *Aristotelis ethica Nicomachea*. Oxford: Clarendon Press. (*Eth. Nic.*)
- BAKER, S. H. (2021): Aristotle on the Nature and Politics of Medicine. *Apeiron*, 54 (4), 411 – 449. DOI: <https://doi.org/10.1515/apeiron-2019-0052>
- BARTOŠ, H. (2015): *Philosophy and Dietetics in 'Hippocratic' on Regimen*. Leiden – Boston: Brill.
- BARTOŠ, H. (2021): Aristotle and his Medical Precursors on Digestion and Nutrition. In: Korobili, G. – Lo Presti, R. (eds.): *Nutrition and Nutritive Soul in Aristotle and Aristotelianism*. Berlin: De Gruyter, 25 – 50.
- BETEGH, G. (2009): Tale, Theology and Teleology in the *Phaedo*. In: Partenie, C. (ed.): *Plato's Myths*. Cambridge: Cambridge University Press, 77 – 100.

- BETEGH, G. (2021): Plato on Illness in the *Phaedo*, the *Republic*, and the *Timaeus*. In: Broadie, S. (ed.): *Plato's Timaeus*. Cambridge: Cambridge University Press, 228 – 258. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004437081_013
- BUDELMANN, F. (2007): The Reception of Sophocles' Representation of Physical Pain. *The American Journal of Philology*, 128 (4), 443 – 467.
- CHENG, W. (2015): *Pleasure and Pain in Context: Aristotle's Dialogue with his Predecessors and Contemporaries*. PhD thesis, Humboldt Universität Berlin.
- CHENG, W. (2018): Aristotle's Vocabulary of Pain. *Philologus*, 163 (1), 47 – 71. DOI: <https://doi.org/10.1515/phil-2018-0008>
- CANDIOTTO, L. – RENAUT, O. (2020): *Emotions in Plato*. Leiden and Boston: Brill. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing.
- CORCILIUS, K. (2008): *Streben und Bewegen, Aristoteles' Theorie der animalischen Ortsbewegung*. Berlin and New York: De Gruyter.
- CORDES, P. (1991): Innere Medizin bei Homer. *Rheinisches Museum für Philologie*, 134, 113 – 120.
- CRAIK, E. M. (2015): *The "Hippocratic" Corpus: Content and Context*. London and New York: Routledge.
- EDELSTEIN, L. (1967): *Ancient Medicine. Selected Papers of Ludwig Edelstein*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- ERGINEL, M. M. (2011): Plato on Psychology of Pleasure and Pain. *Phoenix*, 65 (3/4), 288 – 314.
- ERGINEL, M. M. (2019): Plato on Pleasures Mixed with Pains. *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 56, 74 – 122.
- EVANS, M. (2007): Plato and the Meaning of Pain. *Apeiron*, 40 (1), 71 – 93. DOI: <https://doi.org/10.1515/apeiron.2007.40.1.71>
- FREDE, D. (2006): Pleasure and Pain in Aristotle's Ethics. In: Kraut, R. (ed.): *The Blackwell Guide to Aristotle's Nicomachean Ethics*. Oxford: Blackwell Publishing, 255 – 276.
- GOSLING, J. C. B. – TAYLOR, C. C. W. (1982): *The Greeks on Pleasure*. Oxford: Clarendon Press.
- HARRIMAN, B. (2018): *Melissus and Eleatic Monism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HIPPOCRATE (1998): *Des vents, De l'art*. Paris: Les Belles Lettres. (*Flat., De arte*)
- HIPPOCRATE (2002): *La nature de l'homme*. Berlin: Akademie-Verlag. (*Nat. Hom.*)
- HIPPOCRATE (2003): *Du régime*. Berlin: Akademie-Verlag. (*Vict.*)
- HIPPOCRATE (2003): *De la génération, Des maladies IV*. Paris: Les Belles Lettres. (*Gen., Morb.*)
- HIPPOCRATE (2016): *Épidémies I et III*. Paris: Les Belles Lettres. (*Epid.*)
- HIPPOCRATES (1998): *Places in Man*. Oxford: Clarendon Press. (*Loc. Hom.*)
- HIPPOCRATES (2005): *On Ancient Medicine*. Leiden: Brill. (*Med. Vet.*)
- HIPPOKRATÉS (2012): *Vybrané spisy I*. Praha: OIKOYMENH.
- HIPPOKRATÉS (2018): *Vybrané spisy II*. Praha: OIKOYMENH.
- HOLMES, B. (2007): The Iliad's Economy of Pain. *Transactions of the American Philological Association*, 137 (1), 45 – 84. DOI: <https://doi.org/10.1353/apa.2007.0002>
- HOLMES, B. (2010): *The Symptom and the Subject: The Emergence of the Physical Body in Ancient Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- HORDEN, P. (1990): Pain in 'Hippocratic' Medicine. In: Hinnells, J. R. – Porter, R. (eds.): *Religion, Health and Suffering*. London: Routledge, 295 – 315.
- IRWIN, T. (1995): *Plato's Ethics*. New York – Oxford: Oxford University Press.

- JORGENSON, Ch. (2018): *The Embodied Soul in Plato's Later Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JOUANNA, J. (1999): *Hippocrates*. Baltimore – London: The John Hopkins University Press.
- JOUANNA, J. (2012): *Greek Medicine from Hippocrates to Galen: Selected Papers*. Leiden: Brill.
- KING, D. (2018): *Experiencing Pain in Classical Greek Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- KING, H. (1998): *Hippocrates' Woman: Reading the Female Body in Ancient Greece*. London: Routledge University Press.
- LEVIN, S. B. (2014): *Plato's Rivalry with Medicine: A Struggle and Its Dissolution*. Oxford: Oxford University Press.
- LINKA, V. (2020): Zakoušení bolesti podle Aristotela. *Reflexe*, 58, 53 – 73. DOI: <https://doi.org/10.14712/25337637.2020.22>
- LINKA, V. (2023): *Approaches to Pain in Classical Greek Philosophy and Medicine*. PhD. thesis, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- LINKA, V. – KAŠE, V. (2021): Pain and Body in *Corpus 'Hippocraticum'*: A Distributional Semantic Analysis. *Digital Classics Online*, 7, 54 – 71. DOI: <https://doi.org/10.11588/dco.2021.7.81212>
- LINKA, V. – KAŠE, V. (2023): Pain in Classical Greek Texts. *Digital Classics Online*, 9, 1 – 14. DOI: <https://doi.org/10.11588/dco.2023.9.93792>
- LITTRE, E. (1839 – 1863): *Hippocrate, Œuvres complètes d'Hippocrate*. Paris: Baillière.
- LONGRIGG, J. (1993): *Greek Rational Medicine: Philosophy and Medicine from Alcmaeon to the Alexandrians*. London: Routledge.
- PERILLI, L. (2018): Epistemologies. In: Pormann, P. E. (ed.): *The Cambridge Companion to Hippocrates*. Cambridge: Cambridge University Press, 119 – 154.
- PLATO (1900 – 1903). *Platonis opera vol. 1 – 4*. Oxford: Clarendon Press.
- PLATÓN (2003): *Spisy I – IV*. Praha: OIKOYMENH.
- PLENICEANU, A. (2015): *Peri Algeos: Pain in Aeschylus and Sophocles*, Electronic Thesis and Dissertation Repository 3210. Available online: <https://ir.lib.uwo.ca/etd/3210>.
- PROST, F. (2004): *Les théories hellénistiques de la douleur*. Louvain – Paris: Peeters.
- REY, R. (1995): *The History of Pain*. Cambridge – London: Harvard University Press.
- SCARRY, E. (1985): *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- TAYLOR, Ch. C. W. (1999): *The Atomists: Leucippus and Democritus: Fragments*. Toronto: University of Toronto Press.
- TAYLOR, Ch. C. W. (2008): *Pleasure, Mind and Soul: Selected Papers in Ancient Philosophy*. Oxford: Clarendon Press.
- VAN DER EIJK, P. J. (2008): Medicine in the formation of early Greek thought. In: Curd, P. – Graham, D. W. (eds.): *Oxford Handbook of Presocratic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 385 – 412.
- VAN DER EIJK, P. J. (2015): On 'Hippocratic' and 'Non-Hippocratic' Medical Writings. In: Dean-Jones, L. – Rosen, R. M. (eds.): *Ancient conceptions of the 'Hippocratic': Papers Presented at the XIII. International Hippocrates Colloquium Austin, Texas, August 2008*. Leiden – Boston: Brill, 17 – 47.
- VAN DER EIJK, P. J. (2021): Aristotle's Biomedical Project. In: Manetti, D. – Perilli, L. – Roselli, A. (eds.): *Ippocrate e gli altri*. Rome: Publications de l'École française de Rome, 105 – 132.

VILLARD, L. (2006): Vocabulaire et représentation de la douleur dans la Collection hippocratique. In: Proust, F. – Wilgaux, J. (eds.): *Penser et représenter le corps dans l'Antiquité*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 61 – 78.

Publikován díky podpoře z grantu SVV (Specifický vysokoškolský výzkum) *Hranice a normy. Jejich respektování a překračování ve filozofii, literatuře a umění*, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2023.

Vojtěch Linka
Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav filosofie a religionistiky
Nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
Česká republika
e-mail: vojtech.p.linka@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-3378-8684>